

Eugeniusz Kośmicki

SPOŁECZNA GOSPODARKA RYNKOWA I PAŃSTWO SOCJALNE JAKO PODSTAWA KONSENSUSU BRUKSELSKIEGO

Eugeniusz Kośmicki, dr hab., prof. UP – Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

adres korespondencyjny:

Katedra Nauk Społecznych

ul. Wojska Polskiego 28, 60-637 Poznań

e-mail: e.h.kosm@gmail.com

SOCIAL MARKET ECONOMY AND WELFARE STATE AS THE BASIS OF BRUSSELS CONSENSUS

SUMMARY: The concept of social market economy since the World War II was a dominating one. There had been dominated since the early 80s of the 20th century has been popularized. However, in practice, it has been dominated speculative financial capital established from “values for stockholders”. A critical to the neoliberal conception are the ideas of sustainable development and global regulation. There is a heated dispute pending presently between the neo-liberal conception and the conception of sustainable development and global regulation on the future of a society and an economy in the terms of the possibility of overcoming the present crisis. The social market economy is still a valuable alternative to the neo-liberal economic model. These conceptions of sustainable development and global regulation can be incorporated into a modified social market economy. The European model of the welfare state is becoming more attractive to the Washington and Beijing consensus. This model is not only a historical achievement but also the solution for the future of Europe as well as the present world subjected to the process of economic and social globalization. Nowadays, can be said, that the importance of Brussels Consensus is growing for the world.

KEYWORDS: social market economy, welfare state, capital accumulation, financial capital, shareholder–value, globalisation, sustainable development, global governance, Washington Consensus, Brussels Consensus, Beijing Consensus.

Wstęp

W Europie do lat osiemdziesiątych XX wieku dominowała koncepcja społecznej gospodarki rynkowej opartej na wartościach rynkowych i społecznych. W warunkach neoliberalnej globalizacji koncepcja społecznej gospodarki rynkowej i jej wartości rynkowe i społeczne wydawały się odchodzić ostatecznie w przeszłość. Ignorowano różnorodne zjawiska kryzysowe w gospodarce, społeczeństwie, a także w zakresie ochrony środowiska. Utrzymujący się współcześnie kryzys finansowy i gospodarczy świadczy o epoce wielkiej niestabilności. Jako krytyczna ocena założeń koncepcji neoliberalnej globalizacji uchodzą koncepcje: globalnej regulacji (*global governance*) i zrównoważonego rozwoju (*sustainable development*). W tych warunkach stają się bardzo aktualne założenia społecznej gospodarki rynkowej, chociaż współcześnie już na płaszczyźnie globalnej. Umożliwiłoby to zbudowanie nowej epoki wielkiego umiarkowania, zamiast kryzysów finansowych i gospodarczych i narastaniu nierówności społecznych, występowania rozlicznych baniek spekulacyjnych. Koncepcja społecznej gospodarki rynkowej stanowi duże osiągnięcie Europy, które zasługuje na szerokie upowszechnienie na całym świecie, przy wykorzystaniu modyfikacji wynikających ze współczesnej gospodarki i społeczeństwa. Trzeba także odrzucić rozpowszechnioną opinię, że „rynki są zdolne do samoregulacji, że są stabilne trwałe i że można na nich polegać”¹. Współcześnie kształtuje się konsensus brukselski, który można przeciwstawić konsensusowi waszyngtońskiemu i konsensusowi pekińskiemu. Podstawą konsensusu brukselskiego pozostaje nadal społeczna gospodarka rynkowa i państwo socjalne uzupełnione przez koncepcję zrównoważonego rozwoju, a także globalną regulację.

Próba oceny współczesnej fazy rozwoju gospodarki

Przyjęcie rządów przez M. Thatcher (1979) w Wielkiej Brytanii i R. Reagana (1980) w Stanach Zjednoczonych dało początek neoliberalnej ofensywie “kapitału” wobec dotychczasowych osiągnięć ekonomicznych i socjalnych poprzedniego okresu. Globalizacja kapitału razem z technologiami informatycznymi i komunikacyjnymi przygotowała możliwości zwiększenia stopnia wyzysku siły roboczej. Według Ch. Zellera: „Aktualna faza kapitalizmu charakteryzuje się selektywną globalizacją i zwiększoną władzą kapitału finansowego, jak też specyficzną fazą imperializmu”². Można zgodzić się z opinią, że: „Cechą charakterystyczną współczesnej gospodarki jest to, że centralne miejsce zajmuje w niej instytucja giełdy

¹ N. Roubini, S. Mihm, *Ekonomia kryzysu. Wstęp do wydania polskiego* G.W. Kołodko, tłum. R. Mitoraj, Warszawa 2011, s. 22.

² Ch. Zeller, *Ein neuer Kapitalismus und ein neuer Imperialismus*, w: *Die globale Enteignungsökonomie*, red. Ch. Zeller, Münster 2004, s. 63.

pieniężnej i ważne znaczenie przypisuje się wartościom akcji giełdowych. Finansowa globalizacja rozprzestrzeniła problemy rynku finansowego na cały świat”³.

Przy końcu drugiej wojny światowej – pod politycznym kierownictwem USA – dążono do stworzenia nowego ładu światowego. W 1944 roku utworzono instytucje „bliźniaków z Bretton Woods”, a więc Międzynarodowy Bank Odbudowy i Rozwoju (*International Bank for Reconstruction and Development* – IBRD), (Bank Światowy) i Międzynarodowy Fundusz Walutowy (*International Monetary Fund* – IMF). Pojawił się wtedy charakterystyczny konsensus o tym, że tylko uregulowany kapitalizm, czyli społecznie odpowiedzialna gospodarka rynkowa i zdolne do działania państwa narodowe w postaci państwa socjalnego (dobrobytu), a także odpowiednie instytucje międzynarodowe, zdolne są do tego, aby móc przeszkodzić dramatycznym kryzysom gospodarczym i wojnom. Charakterystyczna była kontrola strumieni kapitału, a przez to ograniczenia możliwości spekulacyjnych strumieni finansowych w stosunkach międzynarodowych. Sytuacja taka trwała kilkadziesiąt lat po drugiej wojnie światowej aż do ofensywy neoliberalizmu i narastania globalizacji (począwszy od lat osiemdziesiątych XX wieku).

Istotne znaczenie posiada historycznie rozwinięta struktura instytucji, która reprodukuje kapitalistyczne stosunki własnościowe, określa panujące wzorce akumulacji kapitału i przyczynia się do tego, że wiele zdecentralizowanych i potencjalnie sprzecznych decyzji poszczególnych ludzi podlega określonej koordynacji, tworząc ostatecznie sposób funkcjonowania państwa w gospodarce.

Globalizacja rozumiana jest najczęściej jako dalece zaawansowana faza internacjonalizacji kapitału i jego funkcjonowania we wszystkich regionach świata, gdzie znajdują się tylko odpowiednie zasoby i rynki. Należy rozróżnić internacjonalizację rozumianą jako rozszerzenie ekonomicznych działań poza granice dotychczasowych państw narodowych i globalizację rozumianą jako daleko idącą funkcjonalną i coraz bardziej kompleksową formę internacjonalizacji w warunkach otwarcia narodowych gospodarek. Ekonomiczne zmiany lat siedemdziesiątych i lat osiemdziesiątych XX wieku można scharakteryzować jako przejście od międzynarodowej do globalnej gospodarki. Ważny aspekt dotyczył rozszerzenia kapitalistycznych stosunków poprzez dodatkowe zakresy działania kapitału. Najważniejsze znaczenie miały: załamanie się biurokratycznych dyktatur „realnego socjalizmu”, włączenie Chin do gospodarki światowej, rosnąca liczba kobiet, które podejmowały płatną pracę poza domem, narastające fale prywatyzacji począwszy od lat osiemdziesiątych XX wieku, jak też zwiększenie sektora rynkowego w krajach Trzeciego Świata.

Współczesna polityka dąży do ogólnego przekształcenia dóbr, zasobów, technologii, służb i wiedzy (intelektualne prawa własności) w towary. Takie utowarowanie wydaje się nawet podstawową cechą aktualnej fazy kapitalizmu⁴. W tym sensie zawiera pojęcie globalizacji także uogólnienie podstawowych zasad współczesnej gospodarki rynkowej.

³ G. Musiał, *Z punktu widzenia ekonomii*, Katowice 2008, s. 12.

⁴ Ch. Zeller, op. cit., s. 81.

Począwszy od lat osiemdziesiątych XX wieku można stwierdzić przyspieszoną internacjonalizację gospodarki w takich jej formach, jak: handel zagraniczny, inwestycje zagraniczne, międzynarodowe przepływy kapitału w formie pieniężnej, przepływ wiedzy i innowacji technicznych. Procesy globalizacji zostały ułatwione w istocie przez gwałtowny wzrost międzynarodowych inwestycji bezpośrednich w latach osiemdziesiątych XX wieku, a przede wszystkim przez globalizację rynków finansowych i pieniężnych. Procesy te sprawiły, iż poprzednio raczej rozdzielone gospodarki narodowe w coraz większym stopniu stały się wzajemnie powiązane i zależne od siebie. Stany Zjednoczone są nadal dominującym mocarstwem gospodarczym i militarnym. Obejmują one 5% ludności świata, ale są odpowiedzialne za 40% światowych wydatków zbrojeniowych.

Współczesną gospodarkę kapitalistyczną, uwzględniając podstawowe cechy akumulacji kapitału, charakteryzuje⁵:

1. Koncentracja produkcji i kapitału w formie globalnych oligopoli, towarzystw holdingowych i koncernów finansowych, które odgrywają podstawową rolę w gospodarce światowej.
2. Powiązania kapitału przemysłowego z kapitałem finansowym następują przykładowo w formie instytucjonalnych funduszy inwestycyjnych i funduszy emerytalnych. Opierająca się na kapitale finansowym „oligarchia finansowa” wywiera znaczny wpływ – przez inwestycje finansowe – na całą współczesną gospodarkę. Kapitał finansowy na podstawie swojej pozycji gospodarczej i możliwości działania może zagarnąć część zysków z innych sektorów gospodarki.
3. Eksport kapitału i eksport towarów – jak też reinwestowane celowo zyski są tylko częścią ekonomicznej ekspansji. Dominująca władza amerykańska dzięki swojej geoeconomicznej, geopolitycznej i militarnej pozycji była dotąd w stanie zabezpieczyć dla siebie w dotychczasowych warunkach ciągły dopływ netto kapitału, towarów i zasobów ludzkich.
4. Globalne oligopole są zarówno bezwzględnymi rywalami, jak też partnerami kooperacji. Walczą one o rynki i tworzą granice dostępu wobec potencjalnych nowych rywali ekonomicznych. Postępujący podział pracy w obrębie i pomiędzy globalnymi oligopolami głównych mocarstw i powiązania kapitału finansowego zmusza je jednak do rozwoju różnorodnych form kooperacji.
5. Terytorialny podział Ziemi pomiędzy poszczególnymi mocarstwami jest procesem ciągłym, który zachodzi wraz z nowym kształtowaniem się nierównych stosunków ekonomicznych, społecznych i przestrzennych. Sprzeczne procesy – integracja i wyłączanie określonych obszarów nakładają się na siebie (przykładowo obszary tak zwanych państw upadających).
6. Akumulacja przez wywłaszczanie, jak też zawłaszczanie określonych zasobów, podporządkowywanie niekapitalistycznych zakresów gospodarowania przez wielkie koncerny i ogólnie przekształcanie wszystkich potencjalnie

⁵ Nawiązuje się do pracy: Ch. Zeller, op. cit., s. 111-112. Por. też: E. Altvater, *Der grosse Krach. Oder Jahrhundertkrise von Wirtschaft und Finanzen von Politik und Natur*, Münster 2010, cz. 3.

zyskowych dóbr, usług, zasobów naturalnych i ludzkich w towary, stają się istotnymi cechami współczesnej globalnej gospodarki.

Współczesne warunki akumulacji kapitału i funkcjonowania gospodarki stają się jednak wyjątkowo niestabilne. Redukcja państwa socjalnego, uelastycznienie pracy i brak możliwości zatrudnienia, rozpowszechnione ubóstwo i wykluczenie społeczne ograniczyły siłę nabywczą, a tym samym ogólny popyt ludności. Proces ten w USA, Europie, Japonii, a także na peryferiach kapitalizmu, przebiega jednak w bardzo zróżnicowany sposób. Geograficzne i sektoralne ekspansje kapitału doprowadziły po załamaniu się Związku Radzieckiego i rozwoju Chin – jako ważnego beneficjenta inwestycji bezpośrednich – do wyjątkowego nierównego i niestabilnego charakteru globalnej akumulacji. Prywatyzacja dotychczasowych zakresów publicznego transportu, oświaty i służby zdrowia obiecuje i tworzy nowe zakresy szybkiego pomnażania zysków. Jednocześnie oddziałują one negatywnie na siłę nabywczą dużej części ludności świata (tak zwanych przegranych globalizacji). Polaryzacja pomiędzy zwycięzcami i przegranymi zachodzi wraz z rosnącym transferem zasobów, które absorbują coraz bardziej także kapitalistyczne metropolie z peryferii gospodarki kapitalistycznej.

W sektorze finansowym zasadnicze zmiany wyrażają się w deregulacji i globalizacji rynków finansowych, dominujących pod względem gospodarczym. Turbulencje rynków finansowych, powstawanie finansowych kryzysów i powszechność różnorodnych form spekulacji pomiędzy bankami i różnymi funduszami i instytucjami o dysponowanie wartościami majątkowymi, wskazują na ogromną łatwość załamania się finansów, a tym samym realnych procesów gospodarczych. Współczesny wzorzec akumulacji zdominowany przez działalność finansową wystąpił wprawdzie głównie w USA, ale charakteryzuje on całą współczesną gospodarkę światową. Taki wzorzec akumulacji oparty na amerykańskiej dominacji finansowej pozostaje wyjątkowo niestabilny, chociaż w praktyce obejmuje cały świat. Jako wzorzec, USA polega właśnie na dominującej roli USA w gospodarce światowej, jak też na ich sile ekonomicznej, politycznej i militarnej. Wzorzec akumulacji zdominowany przez kapitał finansowy dotyczący płaszczyzny globalnej, a także poszczególnych gospodarek, nie zapewnia ich wyrównania, a także nie zaspakaja masowej konsumpcji, ale polega na rosnącej społecznej i przestrzennej nierówności i fragmentaryzacji, jak i powstawaniu ekonomicznych różnorodnych dysproporcji.

Współcześnie można mówić o ogromnej roli „globalnej ekonomii zawłaszczania”, a więc rozwoju akumulacji kapitału przez takie jej współczesne formy, jak:

- różnorodne formy klasycznej akumulacji pierwotnej (wywłaszczania drobnych producentów w skali globalnej);
- nowoczesne formy powiększania i rozszerzania kapitalistycznych stosunków własności i produkcji (prywatyzacja usług publicznych i infrastruktury, systemów emerytalnych, ubezpieczeń społecznych, powstanie funduszy hedgingowych i funduszy *private equities*);
- rozpowszechnione procesy oszustwa i grabieży przez wielkie koncerny (liczne skandale finansowe prowadzące do ruiny wielu przedsiębiorstw

- i obywateli); należy tutaj także bardzo rozpowszechniony system unikania podatków przerzucanych zazwyczaj na pracobiorców i konsumentów;
- zawłaszczanie i przechwytywanie wytworzonych wartości ekonomicznych w innych zakresach społecznej formy wytwarzania (między innymi z innych przedsiębiorstw, regionów i krajów); wyzysk krajów Trzeciego Świata i krajów znajdujących się na etapie transformacji systemowej (dumping płacowy i walutowy), jak też poprzez nowe formy działalności finansowej (ekspansja różnorodnych derywatów finansowych);
 - patentowanie i rozszerzanie własności kapitalistycznej na przyrodę i całą współczesną wiedzę.

Kapitalizm rozwinął różnorodne mechanizmy „ekonomii wywłaszczania”, które dotyczą samej istoty jego funkcjonowania. W ich wyniku – na podstawie nierównych monopolistycznych albo oligopolistycznych stosunków władzy i spekulacyjnych działań – zachodzi często grabież istniejących wartości majątkowych oraz różnorodne praktyki wykorzystania pomiędzy grupami kapitału, takie jak środki przymusu i działania kryminalne, zafałszowania bilansów i zysków przedsiębiorstw, strukturalne zniszczenie majątku przez inflację, system kredytowy i hipoteczny, prawo upadłościowe. Przykładowo, załamanie się amerykańskiego koncernu Enron równało się wywłaszczeniu tysięcy pracobiorców, którzy swoje zaopatrzenie emerytalne powiązali z losem tego właśnie koncernu. Współcześnie ogromną rolę w powiększaniu zysków odgrywają różnorodne metody unikania podatków przez wielkie przedsiębiorstwa, zwłaszcza o charakterze globalnym.

Następna forma akumulacji zachodzi częściowo przez nowe formy inwestowania, zawłaszczania i centralizację części wytworzonych wartości ekonomicznych w innych społecznych formach organizacji poprzez nowe finansowe, organizacyjne i instytucjonalne ośrodki akumulacji kapitału. Przykładowo, globalnie działające koncerny farmaceutyczne zawłaszczają przez nierówną kooperację z małymi firmami i uniwersytetami wiedzę, technologię, prawa własności i prawa sprzedaży, które wiążą się z opłatami licencyjnymi, udziałem w obrocie akcjami i udziałami kapitałowymi.

Do bardzo istotnej formy zwiększania akumulacji można zaliczyć rozszerzenie możliwości patentowania, między innymi biologiczne piractwo przez patentowanie materiału genetycznego, rozwój intelektualnych praw własności, utowarowienie, kontrolę, zawłaszczanie zasobów naturalnych, nawet takich, jak woda i powietrze, wiedzy naukowej i technologicznej, intelektualnej własności, jak też dotychczasowych elementów kultury i dziedzictwa historycznego. Można więc stwierdzić, że „kapitalizacja przyrody i wiedzy naukowej, należą do podstawowych cech aktualnej fazy rozwoju kapitalizmu w warunkach dominacji kapitału finansowego”⁶. Co więcej, „w warunkach kapitalizmu nauka jest włączona w obszar działania kapitału prywatnego”⁷. Wymienione formy akumulacji kapitału mają decydujące znaczenie we współczesnej fazie kapitalizmu, która odbywa się w warunkach liberalizacji, deregulacji i prywatyzacji gospodarki. Aktualną fazę

⁶ Ch. Zeller, op. cit., s. 17.

⁷ G. Musiał, op. cit., s. 229.

kapitalizmu można określić jako globalną ekonomię wyłączenia. Tendencja do przekształcania wszystkiego w towary jest podstawową cechą aktualnej fazy kapitalizmu. Wraz z globalizacją kapitału próbuje kapitalizm uwolnić się od wszystkich przymusów, norm i instytucji, które jego funkcjonowanie w różnym stopniu zawężają i regulują. Podstawową cechą aktualnej formy kapitalizmu staje się „ultrautowarowienie” gospodarki, a nawet społeczeństwa, to znaczy tendencja do tego, aby wszystko to, co można zyskownie zorganizować i wydzielić, uczynić towarami i korzystnie sprzedać.

Centralizacja władzy polityczno-ekonomicznej na rynkach finansowych prowadzi do powstania kompleksu „Wall-Street-Ministerstwo Finansów – MFW”, który wykonuje ogromną władzę finansową na świecie⁸. Istniejący w USA wzorzec akumulacyjny – oparty na dominacji kapitału finansowego – wywiera swoje oddziaływanie na płaszczyźnie globalnej. Przy tym, Stany Zjednoczone są skazane jednak na gospodarkę chińską jako „współczesną fabrykę świata”, co tylko zwiększa możliwości akumulacji kapitału w wyniku ogromnego wyzysku chińskiej siły roboczej.

Kryzys finansowy, gospodarczy i ekologiczny stanowi bezpośrednio zagrożenie warunków egzystencji i społecznych warunków życia określonych klas i grup ludności. Nowoczesne technologie należy określić jako część współczesnego panowania ekonomicznego. Nie są one na pewno neutralne społecznie w zakresie nowych form akumulacji kapitału. Kapitalizacja przyrody i wiedzy naukowej stają się współcześnie ważną cechą aktualnego rozwoju kapitalizmu w warunkach dominacji kapitału finansowego.

Współczesne koncepcje trwałego rozwoju i globalnego kierowania stanowią poniekąd nową próbę ograniczenia sprzeczności i konfliktów w zakresie możliwości akumulacji globalnego kapitalizmu. Natomiast program neoliberalnej ekonomii dąży do tego, aby jeszcze bardziej powiększyć możliwości akumulacji kapitału i wytworzyć optymalne instytucjonalne warunki ramowe dla powiększenia zysków przez transnarodowe koncerny przemysłowe i finansowe. Ślepa wiara w nowe technologie i całkowity brak odpowiedzialności społecznej, przyczyniają się do powstania nowych strategii panowania, gdzie siłą napędową stają się „wartości dla akcjonariuszy” (*shareholder-value*), którymi kierują się instytucjonalni inwestorzy i rynki finansowe. Współcześnie zwalnia się często zatrudnionych, aby tym samym wpływać odpowiednio na wzrost własnych kursów na giełdach. „Wartość dla akcjonariuszy” skupia się na korzyściach dla właścicieli kapitału, a tylko w małym stopniu na interesach pozostałych uczestników rynku (zwłaszcza pracobiorców i konsumentów). Podstawowe założenia współczesnego globalnego kapitalizmu wiążą się z rozszerzeniem praw własności na dotychczasowe usługi publiczne i infrastrukturę, a także na procesy biologiczne jak, też niekiedy drastyczne ograniczenie praw socjalnych pracujących. Można się zgodzić z opinią iż: „Globalny kapitał podlega reprodukcji, reprodukując jednocześnie warunki pozwalające mu na ciągłe samoodtwarzanie (...) Ponieważ rynek ma charakter światowy, to maksymalizacja zysku może odbywać się w skali

⁸ Ch. Zeller, op. cit., s. 17.

planety”⁹. Współczesny globalny kryzys finansowy i gospodarczy jest wynikiem braku równowagi pomiędzy działalnością regulacyjną państw, organizacji międzynarodowych a funkcjonowaniem współczesnych rynków, gdzie brakuje odpowiedniej regulacji i koniecznego zarządzania ryzykiem. Dążenie do wysokich zysków doprowadziło do rozwoju różnego rodzaju „baniek” spekulacyjnych (w zakresie akcji, walut, nieruchomości, surowców i energii).

Wyobrażenie o wolnej gospodarce rynkowej jako o samostabilizującym się systemie funkcjonowania stało się współcześnie bardzo wątpliwe. Stanowi ono raczej nieaktualny już relikwyt sięgający czasów racjonalizmu oświeceniowego. Nie stanowi on na pewno punktu docelowego rozwoju gospodarki światowej, co wykazał kryzys finansowy i gospodarczy w latach 2008-2010. Można się zgodzić z przekonaniem, że: „Tylko nowy system globalnej regulacji – począwszy od walut, ruchów kapitału, handlu, ochrony środowiska – mógłby doprowadzić do tego, że kreatywna energia gospodarki światowej byłaby użyteczna dla człowieka i jego potrzeb”¹⁰. Stąd też potrzebna jest reforma gospodarki światowej, aby mogła być ona zgodna z różnorodnością kultur, systemów rządów i gospodarek rynkowych.

Globalny rynek – w postaci hyperglobalizacji – stanowił przykład projektu politycznego realizowanego dotąd z żelazną konsekwencją, bo korzystnego dla globalnych koncernów i rozwiniętych gospodarczo państw. Jego fantastyczna możliwość rozszerzania się wynika z możliwości niszczenia dotychczasowych przemysłów, zawodów i form życia. Jednakże taka globalizacja „nie służy dziś potrzebom licznych biednych na świecie. Nie służy najczęściej poprawie środowiska naturalnego. Nie służy zapewnieniu stabilności gospodarki światowej”¹¹. W tym miejscu warto nawiązać do wartości przyjmowanych w społecznej gospodarce rynkowej, które w okresie dominacji neoliberalnej globalizacji uległy nieco zapomnieniu, zachowują nadal swoją aktualność jako podstawa współczesnej gospodarki i państwa socjalnego.

Spółeczna gospodarka rynkowa – podstawowe cechy

Europejskie państwo socjalne jest wynikiem trwającej ponad 150 lat ostrej walki o emancypację pracy w sensie współodpowiedzialności i uczciwego uczestnictwa w konflikcie społecznym i podziale dochodu narodowego z kapitałem. Dopiero wielka depresja z 1929 roku, powstanie Związku Radzieckiego i przerażające skutki drugiej wojny światowej spowodowały, że europejski establishment zgodził na uczestnictwo pracobiorców w społecznej wspólnotce dobrobytu. Europejski model państwa socjalnego jest tym samym „dzieckiem” drugiej połowy XX stulecia i społeczną próbą instytucjonalnego wprowadzenia bardziej uczciwej równowagi pomiędzy pracą a kapitałem. Społeczna gospodarka rynkowa

⁹ G. Musiał, op. cit., s. 133.

¹⁰ J. Gray, *Die falsche Verheissung, Der globale Kapitalismus und seine Folgen*, 2. Aufl., Berlin 1999, s. 272.

¹¹ J. E. Stiglitz, *Globalizacja*, tłum. H. Siembierowicz, Warszawa 2004, s. 26.

jest niemieckim wariantem europejskiego państwa socjalnego. W praktyce niemiecki model społecznej gospodarki rynkowej spokrewniony jest ściśle z nowoczesnym modelem państwa socjalnego rozwiniętego w Skandynawii. Dla przedstawicieli koncepcji społecznej gospodarki rynkowej ważne są dwa podstawowe cele ładu politycznego i społeczno-gospodarczego: wolność ekonomiczna i sprawiedliwość społeczna.

„Duchownymi ojcami” społecznej gospodarki rynkowej w Niemczech byli między innymi Franz Böhm, Wilhelm Röpke, Alexander Rüstow, Friedrich A. Lutz, Leonhard Miksch, Fritz W. Meyer, Walter Eucken i Alfred Müller-Armack¹². Poszukiwała ona konsensu społecznego i wiązała się z podjęciem problemów „kwestii społecznej”. Jej podstawą była korekta konstrukcyjnych braków mechanizmu rynkowego i próba przeszkodzenia immanentnym tendencjom do jego destrukcyjnych działań i rozwiązań¹³. W ujęciu A. Müllera-Armacka „sensem społecznej gospodarki rynkowej jest zasada wolności na rynkach powiązana ze społecznym wyrównaniem”¹⁴. Idea społecznej gospodarki rynkowej wiąże się więc z łączeniem zasad funkcjonowania gospodarki rynkowej ze społecznymi możliwościami wyrównawczymi dla uboższych.

Społeczna gospodarka rynkowa jest instrumentem realizacji bardziej wszechstronnego społecznego humanizmu. Stąd też musi państwo swoje działania orientować na trzech podstawowych zasadach: zasadzie społecznej, zasadzie stabilizacji i zasadzie konkurencji:

- zasada społeczna – państwo musi aktywnie uczestniczyć w podziale dochodów i umożliwić biednym w społeczeństwie godną egzystencję poprzez regulację płac, transfery społeczne i pozostałe świadczenia;
- zasada stabilizacji – państwo musi uprawiać politykę konkurencji, aby ograniczać wahania koniunkturalne i troszczyć się o pełne zatrudnienie;
- zasada konkurencji – państwo musi uprawiać aktywną politykę utrzymania konkurencji, aby niedoprowadzić do nagromadzenia się władzy na rynku poprzez koncentrację gospodarczą i procesy monopolizacji w gospodarce.

Państwowa polityka gospodarcza i społeczna nie może jednak w swoim działaniu – w ramach koncepcji społecznej gospodarki rynkowej – naruszać trzech dalszych zasad o charakterze liberalnym: gotowości do wydajnych świadczeń, sprawiedliwości podejmowanych świadczeń i zgodności w wymogami rynkowymi.

Społeczna gospodarka rynkowa przyjmuje określone wartości, a w ich ramach tak zwane wartości podstawowe. Jest charakterystyczne, że pojęcie „wartość” używane jest w większości nauk społecznych. W myśleniu filozoficznym pojęcie wartości wiąże się z istotą dóbr, a więc ideałami ludzkiego działania. Wartości można określić jako ogólne i podstawowe warunki dla orientacji działań. Podstawowe wartości posiadają charakter nadrzędnych wyobrażeń społeczeń-

¹² O. Schlecht, *Die Idee der Sozialen Marktwirtschaft*, w: *Die Gesellschaft verpflichtet. Kirche und Wirtschaft in Dialog*, red. O. Bocklet, P. Fels, H. Löwe, Bonn 1994, s. 90.

¹³ A. Müller-Armack, *Wirtschaftslenkung und Marktwirtschaft*, w: *Wirtschaftsordnung und Wirtschaftspolitik*, red. A. Müller-Armack, Bern-Stuttgart 1976, s. 115.

¹⁴ A. Müller-Armack, *Die zweite Phase der Sozialer Marktwirtschaft*, w: *ibidem*, s. 243.

stwa, które wyznaczają ludzkiemu współżyciu wzorce działania¹⁵. Za podstawowe wartości w otwartym społeczeństwie uchodzą: wolność, odpowiedzialność, równość i sprawiedliwość. Istnieją one we współczesnych państwach narodowych, stanowiąc podstawę „konstytucji” społeczeństw demokratycznych. Nowoczesne pojęcie wolności opiera się na założeniach, które podkreślają emancypację jednostki. Łączy się ono z zasadą odpowiedzialności, które wiążą się z „rzeczowością” i „dystansem wobec rzeczy i ludzi”.

Rozwój społecznej gospodarki rynkowej wynikał z „powojennego kompromisu pomiędzy kapitałem i pracą. W punkcie podstawowym tej umowy społecznej, gdzie próbowano uzgodnić demokrację i kapitalizm, była gwarancja pełnego zatrudnienia”¹⁶.

Stąd związki zawodowe znajdowały się w jej ramach w głębokiej symbiozie z państwem narodowym. W okresie powojennym narodowe polityki pełnego zatrudnienia umożliwiły państwom europejskim osiągnięcie określonego poziomu równości, praw uczestnictwa w życiu społecznym i materialnego dobrobytu. Innymi słowy, podstawowe społeczne prawa obywateli nie podlegały narodowej i międzynarodowej konkurencji. Dlatego też wolny handel, gospodarka rynkowa i państwo socjalne były zgodne ze sobą. Taki rozwój osiągnął „punkt szczytowy” w późnych latach sześćdziesiątych i na początku lat siedemdziesiątych XX wieku. Jednocześnie w wyniku funkcjonowania „systemu z Bretton Woods” uniemożliwiono rozwój spekulacji finansowych w skali międzynarodowej.

Państwo socjalne pojawiło się w wyniku powstania tak zwanej kwestii socjalnej związanej z rozwojem kapitalizmu wolnokonkurencyjnego (od połowy XIX wieku). Kwestia socjalna obejmuje wciąż na nowo stawiane problemy lepszego ładu społecznego, przewycięzenie społecznie błędnych ekonomicznych tendencji rozwojowych i pomoc dla określonych grup społecznych znajdujących się w trudnej sytuacji życiowej. W terminologii nauk społecznych funkcjonują dwa pojęcia: „państwo socjalne” i „państwo dobrobytu” (to ostatnie nawiązuje do angielskiego pojęcia *welfare state*). Pojęcia te wiążą się z dwoma historycznymi i funkcjonalnymi zakresami działania państwa w warunkach nasilenia się kwestii socjalnej. Państwo socjalne rozwinęło się już w końcu XIX wieku jako odpowiedź na ówczesną kwestię socjalną stanowiąc system zabezpieczenia społecznego lub inaczej uspołecznienia ryzyka życia w społeczeństwie przemysłowym (ryzyka choroby, wypadków, śmierci, bezrobocia, starszego wieku, czy bezdomności). Miejscem działania państwa socjalnego stał się głównie resort polityki społecznej (administrowanie różnymi systemami ubezpieczeń społecznych, służbą zdrowia, kształceniem i oświatą oraz rodziną i młodzieżą).

Natomiast jako „państwo dobrobytu” należy rozumieć taką polityczną formę społeczeństwa kapitalistycznego, gdzie dążono do powiązań sfery politycznej i ekonomicznej, a więc do pogodzenia roli „obywatela” z „homo oeconomicus”.

¹⁵ Ch. Hubig, H. J. Müller, Wert, w: *Staatslexikon. Recht-Wirtschaft-Gesellschaft*, Bd. 5, red. v.d. Görres Gesellschaft, 7. Aufl., Freiburg i. Br. u.a. 1989, s. 964.

¹⁶ W. Streeck, *Gewerkschaft zwischen Nationalstaat und Europäische Union*, w: *Die Zukunft des Staates und der Politik*, red. D. Messner, Bonn 1998, s. 219.

Powstanie „państwa dobrobytu” było wyrazem polityki interwencjonizmu na skutek wielkiego kryzysu gospodarczego lat trzydziestych XX wieku. Państwo dobrobytu rozwinęło się szczególnie silnie w Skandynawii, Niemczech, Austrii, Holandii i Szwajcarii. Funkcjonowanie państwa dobrobytu odbywało się w warunkach wszechstronnego interwencjonizmu państwa przy aktywnym współdziałaniu związków zawodowych, a także partii socjaldemokratycznych i chrześcijańsko-demokratycznych.

Wszechstronny interwencjonizm gospodarczy i społeczny stał się wtedy zasadą organizacyjną państwa, a zarazem motorem wszechstronnej modernizacji całego społeczeństwa. Dokonywało się to pod hasłami „wzrostu gospodarczego”, „pomnażania równości szans” i „integracji całego społeczeństwa”. Stąd też można określić „państwo dobrobytu” jako konkretną historyczną postać zorganizowanego kapitalizmu, gdzie stosunki społeczne poddano wszechstronnym regulacjom państwa.

„Społeczna gospodarka rynkowa” poszukiwała konsensusu społecznego i wiązała się z rozwiązywaniem problemów „kwestii społecznej”. Wiadomo, że konieczna jest „korekta konstrukcyjnych braków mechanizmu rynkowego i przeszkodzenie immanentnym tendencjom do destrukcyjnych rozwiązań”¹⁷. Świadomie sterowana gospodarka rynkowa oznacza sytuację, gdzie dochody otrzymane w ramach konkurencyjnej gospodarki poddaje się odpowiedniej korekcie, a także tworzy się stabilny porządek społeczny i umożliwia realizację celów społecznych.

Już w końcu lat siedemdziesiątych XX wieku dużą popularność zdobyła koncepcja neoliberalizmu. Podstawowe tezy neoliberalnej ekonomii służą współczesnej elicie gospodarczej i politycznej jako usprawiedliwienie dla jej własnej roli w społeczeństwie, zwłaszcza zakresu możliwości akumulacji kapitału. Jak zauważyła V. Forrester współczesna gospodarka posiada charakter międzynarodowy, gdyż dominuje „świat zjawisk multinarodowych, transnarodowych, absolutnego liberalizmu, globalizacji, deregulacji, wirtualnej ekonomii”¹⁸. Koncepcja neoliberalizmu tworzy przy tym podstawę „jednolitego myślenia”, które stało się podstawą funkcjonowania wprost „monstrualnego aparatu” współczesnej biurokracji i wielkich globalnych koncernów. Trzeba mówić nawet o kolonizacji całego społeczeństwa przez ideologię neoliberalizmu opartej na dogmacie korzyści ekonomicznych znajdujących się ponad innymi prawami. Wielkie koncerny posiadają współcześnie możliwości oddziaływania politycznego i zakres prywatnej władzy jaki nieznany był w historii. Jednakże sam neoliberalizm wyraźnie zawiódł, ponieważ jego podstawowe komponenty: fundamentalizm rynku i konserwatyzm w zakresie wartości nie mogą być pogodzone ze sobą w długim czasie, a w praktyce gospodarczej prowadzą do rozwoju różnorodnych baniek spekulacyjnych. W tych warunkach narasta zainteresowanie modelem społecznym w całej Europie, gdzie wydaje się on nadal najlepszym rozwiązaniem ekonomicznym,

¹⁷ A. Müller-Armack, op. cit., s. 115.

¹⁸ V. Forrester, *Der Terror der Ökonomie*. Aus dem Französischen von T. Scheffel, München 1998, s. 33.

w przecięż w nadal bardzo niedoskonałym świecie, szczególnie w rozwiązaniach skandynawskich¹⁹.

Współcześnie koncepcja społecznej gospodarki rynkowej pozostaje między innymi w Niemczech względnie nieulubianym modelem sukcesu. Przede wszystkim konserwatywni i neoliberalni ekonomiści i politycy próbowali w ostatnich latach społeczną gospodarkę rynkową w Niemczech przekształcić przy pomocy hasła „nowa społeczna gospodarka rynkowa”, aby ją bliżej ukierunkować na liberalny model gospodarki amerykańskiej. Łącząca się z takimi działaniami koncentracja dochodów i majątków nie znajduje w Niemczech i w Europie jednak żadnego przyzwolenia społecznego.

W Polsce, zgodnie z art. 20 Konstytucji RP z 1997 roku, funkcjonuje społeczna gospodarka rynkowa. Z pewnością jest wiele przyczyn, które wpłynęły na formalny wybór właśnie takiego modelu dla funkcjonowania gospodarki Rzeczypospolitej i właśnie ów „wymiar społeczny” odegrał istotną rolę. Przyjęto rozwiązanie oparte na koncepcji występującej w niemieckiej gospodarce, uznając je za najbezpieczniejsze i w największym stopniu spełniające oczekiwania różnych środowisk dotyczące ładu gospodarczego funkcjonującego w państwie. Jednakże Polska może stanowić dowód tego, jak trudno o satysfakcjonujące rozwiązania w zakresie kształtowania ładu gospodarczego i społecznego. Mimo bowiem, że ich transformację w kierunku gospodarki rynkowej zapoczątkowano już przed ponad 20. laty (w 1989 roku), to społeczne kwestie ustrojowe nie zostały dotychczas odpowiednio rozwiązane. Znajduje to potwierdzenie w konstatacjach wielu naukowców, gdzie wskazuje się na negatywne następstwa braku konsekwentnej polityki i kształtowania ładu gospodarczego i społecznego. Chociaż, jak się twierdzi: „społeczna gospodarka rynkowa oparta na wolności działalności gospodarczej, własności prywatnej oraz solidarności, dialogu i współpracy partnerów społecznych stanowi podstawę ustroju gospodarczego Rzeczypospolitej Polskiej” (art. 20 Konstytucji RP). Często pojęcie to rozumiane jest nader opatrnie na wzór i podobieństwo wyłącznie redystrybucyjnej polityki socjalnej i jest definiowane błędnie, jako synonim interwencjonizmu państwowego, przede wszystkim w sferze podziału dochodu. W wielu przypadkach występuje nadal fascynacja neoliberalnymi rozwiązaniami amerykańskimi, co prowadzi do rozwoju tak zwanego „nadwiślańskiego neoliberalizmu”²⁰.

Społeczna gospodarka rynkowa jest koncepcją zgodnie z którą państwo ma stać na straży funkcjonowania gospodarki, utrzymać przejrzystość rynku i zapewniać swobodny dostęp do rynku dla jego uczestników. Rola państwa ma się sprowadzać głównie do troski o stabilność pieniądza, zapewnienia swobody handlu z zagranicą, prowadzenia polityki sprzyjającej wzrostowi gospodarczemu, a także pełnemu zatrudnieniu, ochronie własności prywatnej i swobodzie zawierania umów. Jednocześnie są niezbędne realizacja zasad trwałego i zrównoważonego rozwoju i udział w globalnym kierowaniu.

¹⁹ J. Müller, *Ökonomische Zeitenwende, Globaler Systemwettkampf im 21. Jahrhundert. Was kommt nach dem Ende des Neoliberalismus*, Marburg 2011, s. 242.

²⁰ Por. G.W. Kołodko, *Od szoku do terapii*, „Rzeczpospolita” 2009, 28 grudnia, s. A13.

Spółeczna gospodarka rynkowa w warunkach globalizacji

Globalizacja zakłada przystosowanie polityki gospodarczej i społecznej do imperatywów gospodarki światowej. Globalizacja oznacza przy tym rozszerzenie społecznej współzależności działań poza granice narodowe²¹. Problematyka globalizacji pojawiła się jako podstawowy problem gospodarczy i polityczny dopiero po 1989 roku, a więc wówczas gdy załamał się dotychczasowy dwubiegowy podział świata: „realny socjalizm” *versus* „wolny świat”. Współcześnie można już mówić o koncepcji „jednego świata” sformułowaną przez szkołę systemu światowego, gdzie istnieje „jeden świat”, który jest jednak bardzo zróżnicowany na: centrum, obszary półperyferyjne i peryferie społeczeństwa i gospodarki światowej.

Taki sposób funkcjonowania, aby „pracę kupować tam, gdzie jest ona najtańsza, podatki płacić tam, gdzie są najniższe, a zakłady wytwórcze budować tam, gdzie normy ekologiczne są najbardziej liberalne, prowadzi w sposób przymusowy do społecznych problemów z którymi nie może sobie poradzić poszczególne państwo”²². Podstawowymi cechami globalizacji stały się liberalizacja kontaktów finansowych i handlowych, deregulacja państwa socjalnego i prywatyzacja. W tych warunkach zagrożone zostały dotychczasowe osiągnięcia społeczne, a świata zaczyna zagrażać globalny „kasynowy kapitalizm” oparty na imperatywie rynku światowego, globalnej konkurencji i spekulacjach finansowych. Globalizacja wymaga coraz bardziej ram instytucjonalnych i politycznej regulacji, gdyż dotychczasowe struktury państw narodowych stają się mało efektywne pod względem skuteczności społecznej. Jako nowy dyskurs polityczno-społeczny pojawiła się idea globalnego sterowania (*global governance*), gdyż przestała wystarczać zdolność narodowej polityki w zakresie „udomowienia kapitalizmu”²³. Bez nowych instytucji i regulacji w skali globalnej, europejskiej i narodowej, podstawowe zasady społecznej gospodarki rynkowej stają się coraz bardziej zagrożone.

Po bezprzykładowym zwycięstwie gospodarki rynkowej i załamaniu się gospodarki „realnego socjalizmu” współcześnie gospodarka rynkowa znalazła się w trudnej sytuacji. Zanika w dużym zakresie zaufanie do rynku i legitymizacja gospodarki rynkowej, a kryzys finansowy i gospodarczy staje się kryzysem systemowym współczesnej gospodarki i całego społeczeństwa²⁴. Jednocześnie współczesny kryzys finansowy i gospodarczy ujawnił ogromne siły samoniszczące nieuregulowanego rynku. Samoniszczące tendencje rynku doprowadziły nie tylko do globalnego kryzysu finansowego i gospodarczego, ale także do kryzysu systemowego ładu rynkowego i demokracji.

²¹ M. Zürn, *Zum Verhältnis von Globalisierung, politischer Integration und politischer Fragmentation*, „Jahrbuch Arbeit und Technik” 1996, s. 14.

²² R. Voigt, *Ende der Innenpolitik und Recht im Zeichen der Globalisierung*, „Aus Politik und Zeitgeschichte. Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament” 1998 B 29/30, s. 6.

²³ E. Kośmicki, *Zrównoważony rozwój w warunkach globalizacji gospodarki*, Białystok-Poznań 2010, rozdz. 4.

²⁴ P. Bofinger, *Ist der Markt noch zu retten? Warum wir jetzt einen starken Staat brauchen*, 2. Aufl., Berlin 2009.

Konieczna równowaga pomiędzy rynkiem a państwem nie wymaga wcale państwa policyjnego lub totalnie kontrolującego, ale państwa, z którym mogą się utożsamiać jego obywatele. W okresie kryzysu finansowego i gospodarczego stabilność globalnego systemu finansowego możliwa stała się dzięki ogromnej pomocy rządów poszczególnych państw. Najważniejszym wynikiem poznawczym współczesnego kryzysu było stwierdzenie ogromnych samoniszczących sił rynku w dużym stopniu nieuregulowanym systemie gospodarowania, gdyż przez ponad trzy dziesięciolecia liberalizacja, prywatyzacja i deregulacja działań była podstawą polityki i gospodarki.

Kryzys finansowy stał się najbardziej wyraźnym dowodem, że dobrze wykształceni menedżerowie całkowicie zawodzą w przypadku dominacji krótkookresowo zorientowanego dążenia do maksymalnego osiągania zysków. W warunkach pojawiania się nowych produktów finansowych (derywatów) dochodziło do powstania tak zwanych banków zombi (parabanków), które szybko wpadały w trudności finansowe w wyniku udzielania tak zwanych toksycznych kredytów. Wiele banków mogło się utrzymać dzięki działaniom banków emisyjnych, bezpośredniego wsparcia finansowego państw i ogólnych gwarancji państw i Unii Europejskiej. W ten sposób doszło nawet do faktycznego upaństwowienia systemu finansowego. Podobna sytuacja wystąpiła już zresztą w okresie wielkiego kryzysu w latach trzydziestych XX wieku. W wyniku działań interwencyjnych szybko zwiększyło się zadłużenie państw i nierównowaga budżetu. Dodatkowo zadłużenie publiczne w Niemczech i Stanach Zjednoczonych wzrosło o 20% w okresie utrzymywania się kryzysu finansowego.

W dniu 15 września 2008 roku zaznaczył się historyczny zwrot, który porównywalny jest z „czarnym piątkiem” z 1929 roku z jego fatalnymi skutkami dla całego świata. Takie załamanie się „spekulacyjnego kasynowego kapitalizmu” zachwiało zaufanie do samouleczejących się sił rynkowych, a także dotychczasową legitymizację kapitalizmu i moralnych podstaw działania dotychczasowych menedżerów i polityków. Jest jednak charakterystyczne, że w dotychczasowych centrach gospodarki światowej dominuje nadal dążenie do utrzymania *status quo* w postaci zachowania zasad wolnego rynku. Polityka prezydenta USA Baracka Obamy wyznaczona jest nadal – jak poprzednio – przez podstawowe interesy finansowe Wall Street, która pragnie zachować dominującą rolę amerykańskiego sektora finansowego na całym świecie. Można stwierdzić, że: „Dyskusja o nowych ramach G20 dla rynków finansowych wywołała – w ujęciu medialnym – duże zainteresowanie. Jednocześnie dotąd mniej chodzi o transformację światowego ładu finansowego, ale raczej o jego krótkookresową stabilizację”²⁵.

Ważnym problemem stała się zawodność działania agencji ratingowych. Światowe znaczenie posiadają współcześnie trzy duże agencje: *Standard & Poor's*, *Moody's* i *Fitch Ratings*. Wszystkie te agencje stanowią jednak tak naprawdę raczej „stowarzyszenia dziennikarzy ekonomicznych”, niż niezależne instytucje kontroli. Współcześnie staje się konieczna państwowa albo unijna agencja ratingowa.

²⁵ Por. *Globale Trends 2010. Frieden – Entwicklung – Umwelt*, red. von T. Debiel, D. Messner, F. Nuscheler, M. Roth, C. Ulbert, Bonn 2010, s. 321.

gowa. Zadaniem takiej agencji powinno być funkcja nadzoru, zwłaszcza wobec nowych produktów finansowych (powinny spełnić one określone normy bezpieczeństwa). W podręcznikach ekonomii uczestnicy rynku opisywani są często jako skrajnie racjonalne i perfekcyjnie poinformowane istoty, które zachowują się w sposób racjonalny (konstrukcja *homo oeconomicus*). W rzeczywistości na rynkach dominuje tylko myślenie krótkookresowe, które jest jeszcze wzmocnione przez kwartalne publikowanie osiągniętych wyników gospodarczych. Egoizm poszczególnych uczestników rynków prowadzi tylko wtedy do pozytywnych efektów, gdy oparty jest na trwałych strukturach instytucjonalnych i długookresowym myśleniu. Konieczne staje się stworzenie „określonej kultury trwałości, gdzie stabilność gospodarki rynkowej posiada podstawowe znaczenie”²⁶.

Można stwierdzić, że: „Kryzys finansowy stanowi – podobnie jak duże trzęsienie Ziemi dla statyki budowli – rzeczywisty test trwałości dla struktur systemów bankowych i finansowych”²⁷. Jako wyjątkowo odporne okazały się na zagrożenia kryzysu przykładowo niemieckie kasy oszczędnościowe i spółdzielnie kredytowe. Nie były one w ogóle zaangażowane na rynku nieruchomości w Stanach Zjednoczonych i dlatego nie potrzebowały także jakiegokolwiek pomocy ze strony państwa niemieckiego. Były one poprzednio traktowane przez neoliberałów jako „beznadziejnie zacofane” i pilnie wymagające reform, gdyż ich działanie niezgodne było z duchem „wolnego rynku” w ujęciu neoliberalnym.

Można się zgodzić z opinią, że: „Stabilny międzynarodowy ład walutowy jest decydującą przesłanką dla bardziej odpornej architektury rynku finansowego (...). Potrzebujemy nowego przemyślanego systemu waluty światowej i politycznych procedur dla obchodzenia się z globalnymi nierównowagami”²⁸. Kryzys rynku finansowego jest świadectwem głębokiego systemowego kryzysu współczesnej gospodarki rynkowej. Także w Europie Zachodniej występują różnorodne symptomy kryzysu społecznej gospodarki rynkowej. Do niedawna najważniejszymi cechami współczesnej gospodarki były: prywatyzacja, deregulacja, liberalizacja, obniżanie cen, zmniejszanie podatków i minimalne państwo; były one „czarodziejskimi” działaniami, a często „zakłęciami”, w ostatnich trzech dziesięcioleciach i pozostają one nadal aktualne w myśleniu wielu ekonomistów i polityków, także w Polsce. Jednostronne ukierunkowanie gospodarki na konkurencyjność okupiono jednak wysoką ceną. Wiąże się to często z obniżeniem płac realnych i redukcją zakresu zabezpieczenia społecznego dla szerokich rzesz pracobiorców.

Najbardziej istotne dla rozwoju społecznego są wydatki na szkolnictwo, naukę, jak też badania i rozwój, środki wspierania rodziny, aktywna polityka rynku pracy, urządzenia i środki na rzecz zdrowia, środki na ochronę środowiska i popieranie odnawialnych źródeł energii, wydatki na infrastrukturę w komunikacji i łączności. W ujęciu Ch. Ferbera dążenia do zysku i konkurencji za wszelką cenę powodują przynajmniej dziesięć kryzysów kapitalizmu: koncentrację i nadużycia władzy w gospodarce, wyłączenie konkurencji i tworzenie karteli, konkurencję

²⁶ P. Bofinger, op. cit., s. 61.

²⁷ Ibidem, s. 64.

²⁸ Ibidem, s. 76.

o lokalizację inwestycji, nieefektywne tworzenie się cen, polaryzację społeczną i narastanie obaw o przyszłość, niezaspokajanie podstawowych potrzeb łącznie ze zjawiskami głodu, niszczenie środowiska, utratę sensu życia, upadek wartości, czy wreszcie wyłączenie demokracji²⁹.

Koncepcja neoliberalizmu – w gospodarce i społeczeństwie – jest odpowiedzialna za szereg zjawisk negatywnych we współczesnej gospodarce oraz odchodzenie od zasad „społecznej gospodarki rynkowej”. Jedyną szansą dla współczesnej gospodarki i społeczeństwa pozostaje koncepcja trwałego i zrównoważonego rozwoju, która stanowi koncepcję normatywną w warunkach globalizacji i dominacji neoliberalizmu. Jednocześnie koncepcja trwałego i zrównoważonego rozwoju podnosi problem eksploatacji środowiska i zasobów naturalnych, które w tradycyjnej koncepcji społecznej gospodarki rynkowej nie były w zasadzie dostrzegane lub podnoszone. W warunkach globalizacji niezbędne staje również światowe kierowanie bez którego trudno wyobrazić sobie współczesną gospodarkę i społeczeństwo.

W tym miejscu należy stwierdzić, że nadal aktualna pozostaje krytyka zliberalizowanej gospodarki rynkowej typu *laissez-faire*. Współcześnie jej krytykę można sprowadzić do trzech podstawowych aspektów:

- pod względem etyczno-moralnym nie jest ona możliwa do akceptowania, gdyż całkowicie zliberalizowana gospodarka rynkowa staje się automatycznie społecznym megasystemem, który przenika i dominuje we wszystkich zakresach życia społecznego, a społeczeństwo musi być podporządkowane całkowicie dążeniom do zysków gospodarki;
- nie jest ona do zaakceptowania w zakresie polityki podziału – ściśle liberalny ład gospodarczy dzieli systematycznie określone społeczeństwo coraz bardziej na biednych i bogatych;
- tendencje do samozniszczenia się i skrajna podatność na kryzysy – oparta jest ona na systemowej tendencji do samozniszczenia, co było można najbardziej zaobserwować w czasie wielkich kryzysów finansowych i gospodarczych.

Rozszerzona społeczna gospodarka rynkowa wymaga więc uwzględnienia ścisłej regulacji rynku finansowego – jest to *conditio sine qua non* dla modelu państwa socjalnego. Inaczej dochodzi do zachwiania równowagi pomiędzy interesami kapitału i pracobiorców w gospodarce. Dominacja gospodarki finansowej nad gospodarką realną scementowana jest przez podejście w postaci „wartości dla akcjonariuszy” (*shareholder value*) na płaszczyźnie przedsiębiorstw. Globalny kryzys finansowy z 2008 roku i kryzys euro począwszy od 2010 roku pokazał na ogromną władzę banków w gospodarce. Wielkie banki i przedsiębiorstwa stały się współcześnie „zbyt duże, aby upaść” (*too big to fail*), co właściwie jest niezgodne z zasadami społecznej gospodarki rynkowej. Istnienie społecznej gospodarki wiąże się z odejściem od koncepcji „wartości dla akcjonariuszy” (*shareholder value*) na rzecz wszystkich grup interesów w przedsiębiorstwach i w ich najbliższym otoczeniu (*stakeholder value*), a więc załogi, klientów, dostawców, zachowania środowiska naturalnego.

²⁹ Ch. Felber, *Gemeinwohl-Ökonomie. Das Wirtschaftsmodell der Zukunft*, Wien 2010, s. 19-23.

W zakresie polityki społecznej zachodzi – według J. Müllera – „magiczny czworokąt społecznej optymalizacji”³⁰. Cztery ważne pola polityki muszą być wzajemnie powiązane. Chodzi tutaj o politykę edukacyjną, politykę płacową, politykę podatkową i politykę pomocy społecznej (politykę transferów). Słabości w zakresie wypełniania tych zadań politycznych wpływają szybko na poziom dobrobytu społeczeństwa. Przy tym te działania wiążą dwie zasady: efektywności i motywacji do świadczeń. Zbyt niskie płace w relacji do wydajności pracy należą do ważnych przyczyn negatywnego ich wpływu dla dobrobytu społeczeństwa. Należą do nich: nadmierne obciążenie państwa socjalnego, zakłócenie konkurencji przez ceny dumpingowe, czy wreszcie niesprawiedliwy podział dochodów. Współcześnie niekontrolowane rosnące długi państwa zagrażają fundamentom gospodarki światowej na co wskazuje m.in. kryzys zadłużeniowy w państwach euro, począwszy od 2010 roku. Także istotne znaczenie posiada w społecznej gospodarce rynkowej państwo jako praktyczny mediator, aby stworzyć bardziej humanitarne społeczeństwo – syntezę pomiędzy wolnością ekonomiczną a bezpieczeństwem społecznym. Istotne znaczenie dla europejskiego państwa socjalnego posiadają współcześnie założenia koncepcje trwałego i zrównoważonego rozwoju, a także globalnej regulacji.

Koncepcja zrównoważonego rozwoju – podstawowe założenia

Formuła „zrównoważonego rozwoju” obejmuje następujące elementy: trwałość ekologiczna (*ecological sustainability*) + rozwój ekonomiczny (*economic development*) + sprawiedliwość społeczna między pokoleniami i w obrębie każdego pokolenia (*social equity between generations and with each generation*), co daje łącznie = zrównoważony i sprawiedliwy rozwój (*sustainable and equitable development*). Na końcu procesu trwałości będą się znajdować całkiem odmienne formy produkcji i pracy; opierać się one będą na zmienionych zasadniczo wartościach i stylach życia. Z dzisiejszego punktu widzenia oznacza to rewolucyjne zmiany dominujących wyobrażeń o dalszym rozwoju o gospodarki i społeczeństwa³¹.

Wymienione poniżej cele zrównoważonego rozwoju powinny zapewnić godne życie ludziom, które może się odbywać jedynie przy zachowaniu istniejących granic środowiskowych³²:

- Cele ekologiczne:
 - ochrona atmosfery ziemskiej,
 - ochrona funkcjonowania przyrody (łącznie z zużyciem powierzchni i ochrony gatunków),

³⁰ J. Müller, *Ökonomische Zeitenwende...*, op. cit., s. 256.

³¹ Por. propozycje zmian w gospodarce i społeczeństwie w ujęciu Ch. Felbera, op. cit.

³² H. Rogall, *Nachhaltige Ökonomie. Ökonomische Theorie und Praxis einer Nachhaltigen Entwicklung*, Marburg 2009, rozdz. 1-3. Por. też: idem, *Ekonomia zrównoważonego rozwoju. Teoria i praktyka*, Poznań 2010.

- ochrona zasobów (zużycie zasobów <stopa regeneracji, wyjątek – zasoby niewyczerpywalne),
- ochrona ludzkiego zdrowia (łącznie w zakresie hałasu i substancji szkodliwych),
- mobilność w granicach przestrzeni przyrodniczej;
- Cele ekonomiczne:
 - pełne zatrudnienie przy możliwej do akceptacji jakości pracy,
 - odpowiednie dochody i gospodarczy rozwój w granicach przestrzeni przyrodniczej,
 - równowaga w stosunkach międzynarodowych i praca rozwojowa,
 - stabilność cenowa,
 - zrównoważony budżet państwa przy wystarczającym wyposażeniu w dobra merytoryczne (kolektywne);
- Cele społeczno-kulturowe:
 - bezpieczeństwo społeczne,
 - demokracja i państwo prawne,
 - bezpieczeństwo wewnętrzne i bezpieczeństwo zewnętrzne (pokój),
 - integracja społeczna i sprawiedliwe szanse życiowe (łącznie z równouprawnieniem płci),
 - jakość życia i jakość zdrowia.

Konieczne staje odmienne podejście do dobrobytu, a odpowiednie wskaźniki dobrobytu powinny uwzględniać: kryteria ekonomiczne, ekologiczne i społeczne. Wskaźniki dobrobytu powinny więc uwzględniać uwarunkowania przedstawione w tabeli 1.

W dyskusjach o problematyce trwałego i zrównoważonego rozwoju należy uwzględnić podstawowe problemy funkcjonowania gospodarki finansowej we współczesnej gospodarce. Można wskazać na konieczność reform instytucjonalnych³³. Pierwszy krok takich reform dotyczy Rady Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych. Władza mocarstw ma być ograniczona, a także bardziej uczciwie podzielona. Po drugie, muszą być dotychczasowe słabe organizacje międzynarodowe przekształcone w silne. Takie organizacje powinny wprowadzać nie tylko wolny handel i wolny przepływ kapitału, ale takie cele jak: zrównoważony rozwój, bezpieczeństwo społeczne, sprawiedliwość w zakresie wykorzystania zasobów, prawa człowieka i kobiet, ochrona mniejszości i ludności tubylczej. Po trzecie, potrzeba szeregu nowych organizacji o charakterze globalnym, aby można wprowadzić ogólnie koncepcję trwałego i zrównoważonego rozwoju. Do takich potencjalnych organizacji mogą należeć: Światowy Urząd Zrównoważonego Rozwoju, Światowy Urząd Podatkowy, Kontrola Fuzji i Światowy Urząd Kartelowy, Unia Clearingowa, Urząd Światowych Finansów i Sąd Odszkodowań, Globalne Zarządzanie Zasobami, Urząd w Zakresie Transferu Technologii, Sąd dla Koncernów.

³³ Ch. Felber, *50 Vorschläge für eine gerechtere Welt. Gegen Konzernmacht und Kapitalismus*, Wien 2006, s. 303-307.

Tabela 1
Wskaźniki dobrobytu

Uwarunkowania ekologiczne	Uwarunkowania społeczne	Uwarunkowania ekonomiczne
Emisja CO ₂ na osobę	równouprawnienie kobiet	dochody
Zużycie materiałów na osobę	poziom wykształcenia	podział dochodów
Udział rolnictwa ekologicznego	stan zdrowia	bezrobocie
Różnorodność gatunkowa	poziom przemocy	zróżnicowana struktura branżowa
Udział transportu kolejowego w ogólnym transporcie	współdecydowanie w przedsiębiorstwach	bliskie zaopatrzenie w towary

Źródło: Ch. Felber, *50 Vorschläge für eine gerechtere Welt. Gegen Konzernmacht und Kapitalismus*, Wien 2006, s. 300.

Podstawą zrównoważonego rozwoju są wymogi międzynarodowej i międzypokoleniowej sprawiedliwości, pokojowego obchodzenia się ze współśrodowiskiem, utrzymania i dalszego rozwoju zasad demokratycznych i państwa prawnego. Demokratycznie legitymizowani decydenci mają chronić wolności wszystkich ludzi, jeśli to konieczne, to również je aktywnie wprowadzać. Wzorzec trwałości polega on na podstawowych zasadach sprawiedliwości i odpowiedzialności. Sprawiedliwość i odpowiedzialność dotyczy ludzi współczesnych i przyszłych pokoleń. Takie uzasadnienie tworzy także szansę, że idea trwałości nie będzie zredukowana do strategii ekonomiczno-technicznej i ekologicznej, ale będzie oferować ludziom rozwiązania dla polityki ekonomicznej i polityki społecznej³⁴.

Istniejące dotąd problemy nietrwałego rozwoju mogą być tylko rozwiązane przez zmiany sposobów produkcji i dotychczasowych stylów życia. Stąd też potrzeba aktywnego kształtowania zrównoważonego rozwoju w formie koniecznych środków i strategii dla osiągnięcia odpowiednich rezultatów. „Przetłumaczenie” podstawowych przesłanek trwałego rozwoju w konkretne praktyczne zadania dla polityki ekonomicznej, ekologicznej i społecznej, a także nauki i aktorów społecznych – jest określane jako „operacjonalizacja” tej koncepcji. Powoduje to wysokie wymagania, ponieważ operacjonalizacja narzuca problemy merytoryczne, a często prowadzi do naruszenia dotychczasowych społecznych interesów i stanowisk politycznych. Rozważania o trwałym i zrównoważonym rozwoju powinny być całościowe, a więc systemowe. Nie może wystąpić sytuacja, że korzyści ze zrównoważonego rozwoju osiągnięte będą tylko w określonych regionach, a problemy będą przerzucane do innych regionów (eksternalizowane). Tak czyni się niekiedy pod hasłami trwałości wbrew istocie tej koncepcji. Przykładowo wysyła się niebezpieczne odpady do krajów rozwijających się.

³⁴ Por. H. Rogall, *Akteure der nachhaltigen Entwicklung. Der ökologische Reformstau und seine Gründe*, Berlin 2002, s. 29-30.

W naukowych dyskusjach nie uwzględniono w odpowiednim stopniu społecznego wymiaru zrównoważonego rozwoju. Normatywne cele społecznej trwałości obejmują następujące wartości: zabezpieczenie egzystencji dla wszystkich ludzi, a tym samym zwalczanie ubóstwa; możliwości zabezpieczenia potrzeb przez własną pracę; równość szans i sprawiedliwość, szczególnie przy wytwarzaniu; partycypacja społeczna przy unikaniu wyłączenia i zapewnienia solidarności; zabezpieczenie norm, obyczajów i obrzędów stabilizujących społeczeństwo; utrzymanie kulturowej różnorodności przy unikaniu kulturo-normatywnej dowolności; społeczna odpowiedzialność przedsiębiorstw, certyfikacja dla określonych produktów. Ważnym elementem powiązania polityki społecznej, społecznych systemów zabezpieczenia i wzorca zrównoważonego rozwoju jest niewątpliwie praca i zatrudnienie. Zróżnicowane modele pracy i nowe modele pracy mogą przyczynić się urzeczywistnienia trwałości w zakresie społecznym, ekonomicznym i ekologicznym. Potrzebna staje się zasadnicza zmiana gospodarki i polityki ekonomicznej, aby ocalić społeczeństwo i biosferę przed globalnymi zagrożeniami ekonomicznymi i ekologicznymi. W tych warunkach konieczny jest program ekologicznej i społecznej modernizacji gospodarki oparty na koncepcji zrównoważonego rozwoju. Jest to niezbędne, aby zamiast epoki „wielkiej niestabilności” zbudować epokę „wielkiego umiarkowania”.

Podstawy koncepcji światowego kierowania

Istniejący międzynarodowy system instytucjonalny rozwinął się po drugiej wojnie światowej i został zorientowany na ówczesne problemy i możliwości. Najważniejszym zadaniem, jakie przypisano pierwotnie Organizacji Narodów Zjednoczonych, było zapobieganie międzynarodowym konfliktom, które doprowadziły w XX wieku do dwóch wojen światowych, a zwłaszcza możliwości wybuchu trzeciej wojny światowej. Ponadto chciano przeszkodzić wybuchowi światowego kryzysu gospodarczego podobnego do kryzysu lat trzydziestych XX w. Służyły temu takie międzynarodowe instytucje finansowe jak: Międzynarodowy Fundusz Walutowy, Bank Światowy, Ogólne Porozumienie o Cłach i Handlu (*General Agreement on Tariffs and Trade – GATT*). Dotąd jednak nie podejmowano poważniejszych międzynarodowych dyskusów o konieczności nowych modeli regulacji gospodarki w skali międzynarodowej lub światowej (poza problematyką integracji gospodarczej). Taką próbą przezwyciężenia międzynarodowych problemów stanowi współczesna koncepcja global governance, czyli „globalnej regulacji” lub „światowego kierowania”. W roku 1989 powołana została z inicjatywy W. Brandta Commission on Global Governance (Komisja do spraw Światowego Kierowania), która w 1995 opublikowała Raport „Nasze światowe podwórko”, gdzie próbuje się szerzej wyjaśnić główne problemy „globalnego sąsiedztwa”³⁵.

³⁵ *Nasze światowe podwórko. Raport Komisji do spraw Światowego Kierowania*, tłum. G. Górską, Warszawa 1996.

Jak zauważają W. D. Narr i A. Schubert: „Podstawowy problem współczesności polega na tym aby znaleźć takie formy organizacji politycznej, które będą się liczyć z globalnymi zależnościami”³⁶. Globalna polityka regulacyjna oznacza więcej współdziałania podmiotów państwowych i pozarządowych począwszy od lokalnej aż do globalnej płaszczyzny³⁷. Współcześnie regulacja procesów globalizacji odnosi się już do takich podstawowych problemów, jak: światowy ład pokojowy, światowy ład handlowy, międzynarodowy porządek konkurencyjny, światowy ład walutowy i finansowy, światowy ład rozwojowy, światowy ład społeczny, światowy ład ekologiczny.

Współczesna regulacja globalnych zależności pozostaje nadal niedostateczna. Do tej pory w niewielkim stopniu regulowany jest światowy ład finansowy i walutowy, jedno z podstawowych źródeł niestabilności i działań spekulacyjnych w skali międzynarodowej (kryzysy finansowe w różnych regionach świata i współczesny kryzys globalny). Postępująca globalizacja działalności finansowej staje się głównym czynnikiem tendencji rozwojowych ultraliberalnego modelu gospodarczego. Załamaniem się spekulacyjnego „kasynowego kapitalizmu” zachwiało zaufanie dla samouleczej się siły rynkowych, etyczną legitymizację kapitalizmu, a także moralnymi podstawami działania dotychczasowych menedżerów i polityków. Można się zgodzić z opinią P. Bofingera, że: „Stabilny międzynarodowy ład walutowy jest decydującą przesłanką dla bardziej odpornej architektury rynku finansowego (...). Potrzebujemy przemyślanego systemu waluty światowej i politycznych procedur dla obchodzenia się z globalnymi nierównowagami”³⁸. Należy zwrócić uwagę na charakterystyczne różnice pomiędzy zasadami Organizacji Narodów Zjednoczonych i jej licznych agend a organizacjami powstałymi w Bretton-Woods (Bank Światowy, Międzynarodowy Fundusz Walutowy), a także Światową Organizacją Handlu (*World Trade Organization* – WTO). Te ostatnie stanowiły instytucjonalną podstawę współczesnych procesów globalizacji. Na uwagę – w kontekście analizowanej problematyki – zasługuje problem globalnej polityki ekologicznej lub ekologicznej globalnego kierowania. Jest charakterystyczne, że koncepcja ekologicznego globalnego kierowania wiąże się ściśle z ideą trwałego i zrównoważonego rozwoju.

Już Raport U Thanta z 1969 roku tak charakteryzował współczesny stan stosunków społeczeństwo-środowisko: „Po raz pierwszy w historii ludzkości zaistniał kryzys o zasięgu ogólnoswiatowym, obejmujący zarówno kraje rozwinięte, jak i rozwijające się dotyczący stosunku człowieka do środowiska (...). Nie ulega wątpliwości, że jeżeli ten proces będzie kontynuowany – przyszłe życie na Ziemi

³⁶ W. D. Narr, A. Schubert, *Weltökonomie. Die Misere der Politik*, Frankfurt am Main 1994, s. 15.

³⁷ D. Messner, F. Nuscheler, *Global Governance. Herausforderungen an die deutsche Politik*, „Policy Paper 2, Stiftung Entwicklung und Frieden”, Bonn 1995, s. 4.

³⁸ Por.: P. Bofinger, op. cit., s. 76.

zostanie zagrożone”³⁹. Stąd wynika, że „globalizację »zachodniego« systemu gospodarczego nie można potraktować jako trwałą”⁴⁰.

Ważne znaczenie w rozumieniu globalnych problemów ochrony środowiska miały konferencje światowe zorganizowane przez ONZ w 1972 w Sztokholmie i 1992 w Rio de Janeiro, a także w Johannesburgu (2002). Hasło konferencji w Sztokholmie brzmiało: „Tylko jedna Ziemia”. Jeszcze większy wpływ na działania gospodarcze wywarła konferencja przygotowana przez ONZ w Rio de Janeiro w 1992 roku, zwana „Szczytem Ziemi”. Temat konferencji określony został jako „środowisko i rozwój” przez podkreślanie zasad „zrównoważonego rozwoju”, który – w ogólnym sformułowaniu – przedstawiony został w Raporcie Brundtland z 1987 roku.

W zakresie ochrony środowiska znanych jest obecnie 600 multilateralnych umów międzynarodowych prawomocnych w świetle prawa międzynarodowego. Według szacunków ekspertów można stwierdzić też istnienie 50 do 80 międzynarodowych reżimów ekologicznych, a więc wyodrębnionych wyraźnie zasad, norm, procedur, programów odnoszących się do wzajemnych interakcji podmiotów w ściśle określonych dziedzinach⁴¹. Można wymienić przykładowo takie reżimy ekologiczne, jak: reżim kwaśnych deszczy, reżim ochrony warstwy ozonowej, reżim ochrony klimatu i inne. Współcześnie następuje wprowadzenie nowych tak zwanych elastycznych międzynarodowych instrumentów ochrony środowiska: międzynarodowe opłaty emisyjne, instytucja wspólnego wprowadzania instrumentu (*joint implementation*) i międzynarodowe certyfikaty emisyjne, które mogą być są przedmiotem handlu. Do tej pory ochrona środowiska nie jest dobrze reprezentowana nawet w Organizacji Narodów Zjednoczonych. Wprawdzie istnieje już od 1972 Program Środowiskowy ONZ, to jednak nie posiada on charakteru organizacji wyspecjalizowanej⁴².

Należy uwzględnić następujące zakresy ładu ekologicznego obejmujące takie składniki, jak⁴³: **polityka ochrony warstwy ozonowej, polityka ochrony klimatu, polityka ochrony bioróżnorodności, polityka ochrony gleb i ochrony wód, polityka materiałowa i polityka w zakresie odpadów.** Najbardziej intensywnie zajmowano się dotąd „dziurą ozonową” w postaci uszkodzenia stratosferycznej warstwy ozonowej. W ramach dotychczasowych działań powstał dynamiczny reżim międzynarodowy, który polega na dychotomicznym podziale prawnych instrumentów w postaci instytucjonalnej części (konwencja) i elastycznej, instrumentalnej części (protokół). Przyczyną sukcesu polityki ochrony warstwy ozonowej były jednak raczej o charakterze szczególnym i nie

³⁹ Człowiek i jego środowisko. Raport sekretarza generalnego U. Thanta z dnia 26 maja 1969 r., w: *Dajcie szansę Ziemi*. Wyboru dokonał J. Zieliński, Warszawa 1971, s. 234.

⁴⁰ R. Loske, *Klimapolitik. Im Spannungsfeld von Kurzinteressen und Langzeiterfordernissen*, Marburg 1996, s. 57 i n.

⁴¹ M. Zürn, *Zum Verhältnis von Globalisierung, politischer Integration und politischer Fragmentation*, „Jahrbuch Arbeit und Technik”, red. V. Fricke, Bonn 1998, s. 9.

⁴² Bardzo znane są szczególne poglądy U.E. Simonisa. Por.: E. Kośmicki, *Światowa polityka ekologiczna*, „Przegląd Powszechny” 1999 nr 1.

⁴³ U.E. Simonis, *Ökonomie + Ökologie*, Berlin 2005, s. 79-80.

Tabela 2
Podstawowe elementy ekologicznej *global governance*

Elementy ekologicznej global governance	Przykłady
Konferencje międzynarodowe	Konferencja w Sztokholmie (1972) Konferencja w Rio de Janeiro (1992) Konferencja w Johannesburgu (2002)
Raporty międzynarodowe	Raport Brundtland (1987) Raport „Nasze światowe podwórko” (1995)
Konwencje międzynarodowe i protokoły	Okolo 600 konwencji międzynarodowych Ramowa Konwencja o zmianie klimatu Konwencja o różnorodności biologicznej
Reżimy prawne	Okolo 50-80 reżimów Ochrona klimatu Ochrona wód Ochrona gleb
Institucje międzynarodowe	Program Środowiskowy ONZ (UNEP) Komisja Zrównoważonego Rozwoju (CSD)
Nowe narzędzia regulacji	Międzynarodowe opłaty emisyjne Joint implementation

Źródło: opracowanie własne.

można ich przenieść na inne zakresy globalnych problemów ekologicznych. Stosunkowo łatwa była do udowodnienia zależność przyczynowo-skutkowa z czego wynikało polityczne znaczenie wiedzy naukowej. Najbardziej dyskutowanym problemem ekologicznym pozostaje potencjalna zmiana klimatu. Gazy cieplarniane jak dwutlenek węgla CO₂, metan CH₄, dwutlenek azotu (N₂O), związki węgloflorowodorów (HFCs i PFCs), jak też związki siarki (SF₆) niszczą gospodarkę cieplną Ziemi blokując częściowo wypromieniowanie ciepła do przestrzeni kosmicznej. W ujęciu polityków: „Nie możemy stracić czasu, musimy działać. Protokół z Kyoto upływa w 2012 r. Unia Europejska musi ponownie przyjąć rolę kierowniczą, aby dojść do dobrej regulacji po Protokole z Kyoto⁴⁴. Uniknięcie zmian klimatu nie może być przedmiotem sporów, ale leży w ogólnym interesie ludzkości, szczególnie przedsiębiorstw, ponieważ ocieplenie Ziemi wywołuje duże ryzyka gospodarcze. Skutki zaniechania ochrony środowiska mogłyby prowadzić do ekonomicznych strat w wysokości co najmniej 5% globalnego PKB⁴⁵.

⁴⁴ Opinia kanclerz Niemiec Angeli Merkel. *Klimaschutzberater werben die Bundesregierung unterstützen*, „Umwelt” 2007 nr 1, s. 24-25.

⁴⁵ *Wie geht er weiter mit dem Klima?* „Umwelt” 2007 nr 12, s. 688; Szerzej por.: N. Stern, *Der Global Deal. Aus dem Englischen von M. Richter*, 2009, rozdz. 10.

Podsumowanie

Gospodarka światowa charakteryzuje się współcześnie wieloma problemami. Utrzymuje się nadal eksplozja demograficzna na świecie, a w 2050 roku ludzkość osiągnie już 9 miliardów. Istotne znaczenie posiada narastająca przepaść pomiędzy biednymi i bogatymi. Aż 80% ludności świata posiadało w 2005 roku mniej niż 10 dolarów amerykańskich siły nabywczej na dzień. Siła nabywcza aż 80% ludności świata wynosiła w 2005 roku tylko 24% wszystkich produkowanych dóbr konsumpcyjnych, a 20% ludności kupowało natomiast 76% wszystkich wyprodukowanych dóbr konsumpcyjnych. Ogromne są także dysproporcje w zakresie zanieczyszczenia środowiska. Wskaźnikiem takim może być emisja CO₂, gdzie 20% ludności jest odpowiedzialnych za 2/3 emisji dwutlenku węgla, a 80% ludności świata za pozostałą część⁴⁶.

W praktyce gospodarczej występują trzy zasadnicze modele gospodarcze i społeczne. Są to: zorientowany na interesy kapitału model amerykańskiego liberalizmu gospodarczego, pierwotnie zorientowany na interesy państwa model chiński, czy wreszcie model społecznej gospodarki rynkowej, będącej próbą syntezy interesów kapitału i pracobiorców. Pomiedzy tymi trzema modelami toczy się globalne współzawodnictwo. Najbardziej efektywny w tej konkurencji okazuje się model społecznej gospodarki rynkowej. Szczegółowa analiza pokazuje, że ten ostatni dominuje w zakresie efektywności energetycznej, efektywności emisji dwutlenku węgla, efektywności wzrostu gospodarczego, efektywności podziału, efektywności zatrudnienia, czy wreszcie stabilności systemowej gospodarki rynkowej⁴⁷. Wysoką efektywnością funkcjonowania oznacza się szczególnie wariant nordycki w państwach skandynawskich. Model europejskiego państwa socjalnego podejmuje coraz bardziej problemy ochrony środowiska, łącząc je z wymiarami ekonomicznymi i społeczno-kulturowymi. Obok konsensusu waszyngtońskiego i pekińskiego można współcześnie mówić o konsensusie brukselskim. Koncepcja społecznej gospodarki rynkowej stanowi nie tylko historyczne osiągnięcia Europy, ale coraz bardziej staje się alternatywą wobec dominującego dotąd modelu gospodarki amerykańskiej opartej na założeniach neoliberalizmu. Odmienne modele niż społeczne gospodarka rynkowa stanowią ogromne zagrożenie dla przyszłości ludzkości.

Koncepcje trwałego rozwoju i globalnego kierowania stanowią poniekąd współcześnie próbę ograniczenia sprzeczności i konfliktów i regulacji w dziedzinie akumulacji współczesnego globalnego kapitalizmu. Natomiast program neoliberalny ekonomii polega tylko na tym, aby ułatwić warunki akumulacji kapitału i wytworzyć optymalne instytucjonalne warunki ramowe dla zwiększenia zysków przez transnarodowe koncerny i związane z nimi elity ekonomiczne i polityczne. Aktualna faza kapitalizmu charakteryzuje się tym samym globalizacją kapitału i dominacją władzy kapitału finansowego, jak też nową specyficzną formą imperializmu. Jak dotąd na płaszczyźnie politycznej kapitalizm był w stanie

⁴⁶ J. Müller, op. cit., rozdz. 1, zwłaszcza s. 26.

⁴⁷ Ibidem, s. 288 i n.

przerzucać skutki społeczno-ekonomiczne na najsłabsze kraje i grupy społeczne, a ogromną władzę militarną skoncentrować na utrzymaniu porządku społecznego tam, gdzie pogorszenie warunków społecznych przez zniszczenie egzystencji państw mogłoby wywołać powstania zbrojne ludności. W dniu 15 września 2008 roku zaznaczył się historyczny zwrot czasowy, który porównywany był z „czarnym piątkiem” z 1929 roku, z jego ogromnymi „fatalnymi” skutkami dla całej gospodarki i społeczeństwa. Załamanie się spekulacyjnego „kasynowego kapitalizmu” zachwiało zaufanie dla samouleczejących sił rynkowych, etyczną legitymizację kapitalizmu, a także moralnymi zachowaniami jego menedżerów i polityków. Okazało się, że możliwości globalnego kryzysu finansowego i gospodarczego pozostają nadal aktualne dla współczesnej gospodarki i społeczeństwa. Osłabienie tendencji kryzysowych było możliwe tylko po drugiej wojnie światowej w warunkach funkcjonowania systemu z Bretton Woods i społecznej gospodarki rynkowej. Współcześnie niezbędne staje się uwzględnienie koncepcji zrównoważonego rozwoju i globalnej regulacji.